بەسیاسیکردنی ئیسلام

پوختەی ئەنجامگیرییەکانی کتێبی بەسیاسی کردنی ئیسلام: شێرکۆ کرمانج[١]
ڕانانێک بۆ کتێبی بەسیاسی کردنی ئیسلام: ئیبراهیم سادیق مەلازادە[٢]

ئاماژەی تیشک

هەرچەند ئایینی ئیسلام سیمایەکی سیاسیی هەیە، بەڵام لە سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلامدا، بەدەگمەن ئاماژە بۆ سیاسەت، حوکمکردن و دەستاودەستکردنی دەسەلات کراوە. هەروەها پێغەمبەری موسوڵمانەکان دەوری دامەزرێنەری دەوڵەتی نەبووە و وەک مژدەدەر و پەیامبەر لە قورئاندا فەرمانی پێ کراوە. لە ئاکامی ئاوێتەکردنی چەمک و پراکتیزە عارەبی و غەیرە ئیسلامییەکان لەگەڵ بەها و پرنسیپە ئیسلامییەکان، تیۆریی سیاسیی ئیسلامی دوو سەدە دوای هاتنی ئیسلام بەرهەمهێنرا.

پوختەی ئەنجامگیرییەکانی کتێبی بەسیاسیکردنی ئیسلام

یەکەم پرسیار کە ئەم توێژینەوەیە هەوڵی وەلامدانەوەی دا، ئەوە بوو کە ئایا سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلام (قورئان و سوننەت) هیچ ڕێنماییەک دەربارەی سیاسەت و حوکمکردن لەخۆدەگرن؟ یان بە شێوازێکی دیکە، ئایا ئیسلام چوارچێوەیەکی بۆ دەستاودەستکردنی دەسەلات و بەڕێوەبردنی دەوڵەت و دامودەزگاکانی دیاری کردووە؟ توێژینەوەکە بایەخێکی تایبەتی دا بە دەقە قورئانییەکان و خۆی لە بەکارهێنان و هەڵسەنگاندنی فەرموودەکانی پێغەمبەری موسوڵمانانیش تارادەیەک وەدوورگرت، چونکە فەرموودەکان پاش زیاتر لە دووسەد ساڵ لە مردنی پێغەمبەری موسوڵمانان کۆکراونەتەوە، لەبەرئەوە سەلماندنی ڕەسەنێتی فەرموودەکان کارێکی سەختە. بە پشتبەستن بەو خوێندنەوە وردەی بۆ قورئان کرا، لەگەڵ لێکۆڵینەوە لە هەندێک لە کاروکردەوەکانی پێغەمبەری موسوڵمانان و ڕووداوە گرنگەکانی یەکەمین قۆناغی مێژووی ئیسلام، دەرئەنجام ئەوەیە کە سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلام بەدەگمەن ئاماژەیان بۆ سیاسەت و حوکم کردن و دەستاودەست کردنی دەسەلات کردووە. لەگەڵ ئەوەشدا بڕیاردان لەسەرئەوەی کە ئیسلام هیچ سیما و خەسڵەتێکی سیاسیی نیە، بڕیارێکی سەرپێیی و دوورە لە وردبوونەوە زانستی و ئەکادیمییەکان. ئیسلام هەندێک باوەر(عقیدە) و بەها(قیم) و ئاماژە و ڕاوێژ و ئاکاری وا لەخۆدەگرێت کە بایەخ و سیمای سیاسییان هەیە. ئەوەش بۆئەوە دەگەڕێتەوە، تەنانەت ئەو وانە و ئامۆژگاری و ڕاوێژانەشی کە پوخت دینین، ڕەنگە لە ڕایەڵێکدا پەیوەندییان بە سیاسەتەوە هەبێت، یان کارئاسانی بۆ دروست کردنی پەیوەندیەکی لەوجۆرە دروست بکەن. نابێت ئەوەش لەبیربکرێت کە بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی، پەیوەندیی نزیکی دین و سیاسەت شتێکی ئاسایی بووە. لەوەش زیاتر زۆر ئەستەمە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ببینینەوە کە تێکەڵ بە خەسڵەتە سیاسییەکان نەکرابێت یان لەخۆیان نەگرێت. ئەوە بەو مانایە نیە کە ئیسلام دینێکی سیاسییە یان خاوەن ئایدیۆلۆجیایەکی سیاسییە؛ چونکە یەکێک لە خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هەر ئایدیۆلۆجیایەکی سیاسی، ئەوەیە کە هەوڵی چارەسەری (address) مەسەلەی حکوومەت و دەستاودەست کردنی دەسەلات و پەیوەندیی نێوان دەسەلات و جەماوەر بدات و بنەمای پرۆگرامێکی کۆمەڵایەتی-سیاسییش لەخۆبگرێت. بەدڵنیاییەوە سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلام چارەسەر و پرۆگرامێکی لەم جۆرە لەخۆناگرن.

ئیسلامییەکان پێغەمبەری موسوڵمانانیان بە دامەزرێنەر و سەرۆکی یەکەمین حکوومەتی ئیسلامی داناوە و ئەمەشیان کردووە بە کۆڵەکەیەک بۆ بەسیاسیکردنی ئیسلام. هەرچەندە پێغەمبەری موسوڵمانان ڕۆڵی ڕابەرایەتیی لە بلاوکردنەوەی دینی ئیسلام هەبوو و سەرکردەیەکی شارەزای دینیی کۆمەڵگە عارەبیەکانی نیمچەدورگەی عارەبی بوو، بەڵام دەکرێت ڕۆڵە ڕابەرایەتییەکەی تەنیا لە چوارچێوەی پراکتیزە کەلتورییەکانی عارەبان خوێندنەوەی

بۆ بکرێت و وەربگیرێت(ئیستیعاب بکرێت).

لێرەدا واچاکە دیسان ئاماژە بەوە بکرێت کە پێغەمبەری موسوڵمانان لە زیاتر لە پەنجا ئایەت لە قورئاندا، فەرمانی پێ کراوە یان وەبیری هێنراوەتەوە کە پێغەمبەری موسوڵمانان، تەنیا «مژدەدەر»، «ترسێنەر» و «پەیامبەر»ە و نەکراوە بە «سوڵتان» یان «وەکیل» بەسەر خەڵکەوە. ئەگەر پێغەمبەری موسوڵمانان ڕۆڵی سیاسییشی دیبێت، نابێت لەگەڵ ڕۆڵی پێغەمبەرایەتییەکەی (دور النبوە) تێکەڵ بکرێت، ڕۆڵی یەکەمیانی وەک کەسێک لە دەرەوەی دەقە ئیسلامییەکان بینیوە و دووەمیانی لە قورئاندا بۆ دیاری کراوە.

بەکورتی لە کتێبی بەسیاسیکردنی ئیسلام، پێداگری لەسەر ئەوە کراوە کە ئیسلام، بەتایبەتی قورئان و سوننەت، باسیان نە لە سیاسەت و نە لە شێوازێکی دیاریکراوی حوکم کردن نەکردووە. سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلام زیاتر باس و مامەڵەیان لەگەڵ پرس و کێشە دینی و ئەخلاقییەکان و بەهاکانی کۆمەڵگەیەکی گەشەنەکردوو لە نیمچەدورگەی عارەبی کردووە. ئەوەی روون و ئاشکراشە ئەوەیە کە سەرچاوە ئیسلامییەکان، تیۆرێکی سیاسیی وا ناخەنە پێش کە بتوانرێت ببێتە بنەمایەک بۆ شێوازێکی حوکم کردن، بەشێوازە سەرەتاییەکانیشەوە.

تیۆری سیاسیی ئیسلامییەکان بنەمای لەسەر چەندان چەمک و پراکتیز داناوە؛ لەوانە: شوورا و خەلافەت، پەیمان، زیممە، جیهاد، دین و دەوڵەت. ئەم توێژینەوەیە بە چاوخشانێکی ڕەخنەگرانە و ورد، بە مێژوو و چەمک و پراکتیزە عارەبیەکانی پێش هاتنی ئیسلام و ساڵانی بەرایی ئیسلام، لە بنجوبنەوانی ئەم چەمکانەی کۆڵییەوە و بۆی دەرکەوت کە شووراو خەلافەت، پەیمان، زیممە، خومس، جیهاد و غەزوە و ئەنفال، چەمکگەلێکن کە بەشێک بوون لە دابونەریتە خێڵەکییە عارەبیەکانی پێش ئیسلام. چەمکی دین و دەوڵەتیش، چەمکێکی غەیرە ئیسلامییە و لە قۆناغی گەشەسەندنی ئیسلام، موسوڵمانەکان لە ئێرانی و بێزەنتییەکانیان وەرگرت. لە میانی پێکەوەژیانیش چەمکەکان تێهەڵکێشی ئیسلام کران. زانا دینی و فوقەها و فەرمانڕەواکان ڕۆڵی سەرەکی و کاریگەریان لە گونجاندنی ئەم چەمکانە لەگەڵ ئیسلام بینیوە.

> **بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی، پەیوەندیی نزیکی دین و سیاسەت شتێکی ئاسایی بووە. لەوەش زیاتر زۆر ئەستەمە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ببینینەوە کە تێکەڵ بە خەسڵەتە سیاسییەکان نەکرابێت یان لەخۆیان نەگرێت**

هۆیە سەرەکییەکانی بەکارهێنانی چەمکە عارەبیەکانی پێش ئیسلام و دەست بردن بۆ چەمکە غەیرە ئیسلامییەکان، دەکرێت لەم چەند خاڵەدا کۆ بکرێنەوە: یەکەم، سەرچاوە سەرەکییەکانی ئیسلام لە ئاماژەکردن و سوود وەرگرتن لە چەمکە سیاسییەکان زۆر کورتی هێناوە؛ دووەم، ئیسلام وەک دین لەناو کەلتور و فەرهەنگی عارەبیدا لەدایک بوو و گەشەی کرد، دینیش پەیڕەو(تەبەننی)ی چەمکە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات کە تێیدا دێتەکایەوە و پەروەردە دەبێت؛ سێیەم، ئەوەی کە عارەبەکان ئەزمونی قەوارەیەکی گەشەسەندوی سیاسییان نەبوو، دەکرێت بە هۆیەکی دیکەی دەست بردنی عارەبە موسوڵمانەکان بۆ چەمکە غەیرە ئیسلامییەکان دابنرێت، بەتایبەتی لە بواری ڕۆڵی دەسەڵات و دامودەزگاکانی دەوڵەت.

لەئاکامی ئاوێتەکردنی چەمک و پراکتیزە عارەبی و غەیرە ئیسلامییەکان لەگەڵ بەها و پرەنسیپە ئیسلامییەکان، تیۆری سیاسیی

ئیسلامی دوو سەدە دوای هاتنی ئیسلام بەرهەمهێنرا. تیۆرەکە ئەوکات و ئێستاش چەقی لەسەر ئیسلام بەستووە، چونکە ئیسلام بە فاکتەری هاوبەش لە نێو موسوڵمانان دەبینرا و دەبینرێت، هەروەها لەبەرئەوەی ئێستاشی لەگەڵدا بێت، کۆمەڵگەی ئیسلامی کۆمەڵگەیەکی دینییە، کۆمەڵگە دینییەکانیش بەگشتی بە چاویلکەی دینییەوە تەماشای شتەکانی دەوروبەریان دەکەن، واتە دین دەبێتە روانگەو جیهانبینییان(worldveiw).

لەپاڵ ئەمانە، موسوڵمانان بەگشتی و بەردەوام وابەستەی رابردوون، ئەو رابردووەی کە «سەرکەوتنە مەزنەکانیان تێدا تۆمار کردووە». بیرکردنەوە و سەرنجدان لە رووداو و سەربردە کۆنەکان، بەشێکی گرنگی فەرهەنگی عارەبی-ئیسلامی بەتایبەتی و موسوڵمانان بەگشتی پێکدەهێنێت. گفتوگۆی رۆژانەی موسوڵمانان زیاتر لە خولگەی رابردوو (چ دوورو چ نزیک) دەخولێتەوە، نەک ئێستاو ئاینده. گەرانەوە بۆ «قۆناغە زێرینەکان» خەونێکی بەردەوامی عارەب و موسوڵمانانە.

بە گەرانەوە بۆ شرۆڤەکارییەکانی پێشوو دەکرێت بگوترێت، ئەو بانگەشەیەی ئیسلامییەکان سەبارەت بە دابرانی قۆناغی سەردەمی ئیسلام و قۆناغی پێش ئیسلام، کە بە جاهلییەت ناودەبرێت، بانگەشەیەکە هیچ بنەما و بەڵگەیەک نایسەلمێنێت و لە وەهمێک زیاتر هیچی دیکە نیە. لە راستیدا کەڵک وەرگرتن و بەکارهێنانی چەمکەکانی پێش ئیسلام، پێچەوانەی بانگەشەی ئیسلامییەکان نیشان دەدات و دەسەلمێنێت کە بەشێک لە تێگەیشتن و پراکتیز و چەمکە سیاسییەکانی ئیسلام، درێژکراوەی چەمک و پراکتیزە خێڵەکییە باوەکانی عارەبەکانی پێش هاتنی ئیسلامن.

> **ئیسلامییەکان پێغەمبەری موسوڵمانانیان بە دامەزرێنەر و سەرۆکی یەکەمین حکوومەتی ئیسلامی داناوە و ئەمەشیان کردووە بە کۆڵەکەیەک بۆ بەسیاسیکردنی ئیسلام**

دەکرێت دارشتنی شەریعە چەند سەدەیەک دوای مردنی پێغەمبەری موسوڵمانان لەلایەن چوار فوقەها سوننەکەی ئیسلام (مالیک، شافعی، حەنەفی و حەنبەلی)، بە یەکێک لە هەنگاوە سەرەتایی و سەرەکییەکانی بەسیاسیکردنی ئیسلام دابنرێت. لەبەرئەوە شەریعە هەمیشە کرۆکی سەرەکیی زۆربەی ئەو گفتوگۆیانە پێکدێنێت، کە لە نێوان ئیسلامییەکان و نوێخوازەکان دەکرێت. ئیسلامییەکان پێ لەسەرئەوە دادەگرن، کە شەریعە کۆمەڵێک یاسایە و لە ئاسمانەوە دابەزیون. راستە قورئان خۆی لە قەرەی هەندێک پرس و نیگەرانییەکانی کۆمەڵگە داوە، کە دەکرێت بە مەسەلەکانی قەزاوەت (المسائل القضائیة) دابنرێن، سەرەرای ئەمەش، قورئان تەنیا چارەسەرێکی کاتییانەی (time-bounded) هەندێک پرس و کێشەی تایبەت بە کۆمەڵگەی مەدینەی لە ئانوساتی خۆیدا کردووە. لەکاتێکدا ئەو شەریعەیەی لەلایەن فوقەهاکانەوە دارێژرا، کەم بوار هەیە پەی پێ نەبردبێت و هەمووشی لەسەر بنەمای پێوانکاریی(قیاس) دارێژراوە. بەپێچەوانەی ئیسلامییەکان و وەک دەرئەنجامێکی ئەم توێژینەوەیە، پێمان وایە شەریعە، کۆمەڵایەتییانە (socially) لە پرۆسەیەکی مێژوویی، لەلایەن فوقەهاکانی ئیسلام دارێژرا (constructed). لەبەرئەوە شەریعە وەک هەر یاسایەکی مرۆڤانەی دیکە ناکرێت لە هەست و ویژدانی مرۆڤانە خاڵی بێت. هاوکات ناکرێت نە دارشتنی و نە جێبەجێ کردنی لایەنگرانە نەبێت. لە سۆنگەی ئەمەوە هەر

بانگەشـــەیەک بۆ جیبەجێ کردنی شەریعە، ناکرێت وەک (بمثابة) جێبەجێ کردنی «یاسا ئاســمانییەکان» دابنرێــت و قەڵغانی خوایی لەبـــەر بکرێت و مۆرکـــی پیرۆزیی خوایەتیی لێ بدرێت. لەئاکامدا، بانگەشـــەی قودسیەتی شـــەریعە، کـــە ئیســـلامییەکان دەیکـــەن، بانگەشـــەیەکی سیاسییە نەک دینی. هاواری ئێمەش داماڵینی ئەو بەرگە سیاســـییەیە کە ئیســـلامییەکان بە باڵای ئیســـلامیان بڕیوە، هاوارەکەش بە پرۆســـەی بەناسیاســـیکردنی ئیسلام (de-politicization of Islam) ناوزەد دەکەین، کە بەتەواوی پێچەوانەی پرۆســـەی بەسیاسیکردنی ئیسلامە.

پرۆسەی بەسیاســـیکردنی ئیســـلام و دامەزراندنـــی دامودەزگاکانـــی دەوڵـــەت، دوای مردنـــی پێغەمبـــەری موســـوڵمانان دەســـتی پێکرد. ســـەرەتاکانی بەسیاســـیکردنی ئیســـلام و شـــەڕی دەسەڵات، ڕاســـت لە ڕۆژی کۆچی دواییی پێغەمبـــەری موســـوڵمانانەوە ســـەریهەڵدا و عومەری کوڕی خەتاب بە دامەزراندنی هەندێک دامـــودەزگای دەوڵـــەت، وەک دیوان، پرۆســـەکەی بردەپێش. بەڵام شـــەڕی ئایدیۆلۆجیی لە ناو دەقەکانی قورئان و ســـوننەت لەگـــەڵ فیتنەی یەکەم (شـــەڕی نێوان عەلی کوڕی ئەبـــی تاڵیب و مەعاویە کوڕی ئەبو سوفیان) گەشەی پێ درا.

لەهەمانکاتـــدا، خەواریجەکان ئایەتەکانی قورئانیـــان بۆ پشتراســـتکردنەوە و مۆرکردنی ئارگیومێنتەکانیـــان لـــە دژی عەلـــی کوڕی ئەبـــی تاڵیـــب بەکاردەهێنـــا. ســـەربردە و گێڕانـــەوە جیاجیاکانی ئـــەو ڕووداوانەی لەو قۆناغە مێژوویـــیەدا ڕوویاندا، بەردی بناغەیان بۆ بیرۆکە سیاســـییەکانی موسوڵمانان دانا و شەکل و شێوەیەکی نوێی بۆ ناسنامەی نەک

هەر نەوەی یەکەمی موســـوڵمانان دارشـــت، بەڵکوو نەوەکانی دواتر و ئەمڕۆشـــی لەگەڵدا بێت. ململانـــێ ناوخۆییـــەکان، کۆمەڵگەی موســـوڵمانانی بەســـەر ئاراســـتە فکـــری و ئایدیۆلۆجییەکانـــدا دابەش کـــرد. لە ئاکامدا هەموو لایەنەکان، ئیسلامیان وەک ئامرازێک بۆ گومان خستنەسەر ئارگیومێنتەکانی لایەنە دژەکان و بریقەدارترکـــردن و پیرۆزکردنـــی بانگەشەکانی خۆیان بەکارهێنا.

لەلایەکی دیکەوە، تەشەنەکردنی ئیسلام و گەشەســـەندنی قەڵەمـــڕەوی ئیســـلامی، پێداویســـتیی دامەزراندنـــی دامودەزگاکانی دەوڵەتی کـــرد بە حەتمیەتێکی مێژوویـــی. لەگـــەڵ بەرفراوان بوونـــی ســـەرزەویی ئیســـلام، بارودۆخێکی نـــوێ هاتە کایەوە و کۆمەڵێک کێشـــەی ئاسایش و تەناهی و بەڕێوەبردنی لەگەڵ خۆی هێنـــا و فەرمانڕەوایان و بیریارانـــی ئیســـلامی ناچار بە دارشـــتنی تیۆرێکی سیاســـیی وا کـــرد کە بنەما لەســـەر دین بگرێـــت، چونکـــە بـــە خاڵـــی هاوبەشـــی نەتەوە جیاجیاکانی ئەوکاتی دنیای ئیســـلام دەهاتە بەرچاو.

> تیۆری سیاسیی ئیسلامییەکان بنەمای لەسەر چەندان چەمک و پراکتیز داناوە؛ لەوانە: شوورا و خەلافەت، پەیمان، زیممە، جیهاد، دین و دەوڵەت

لەم کتێبـــەدا بەگەڕانەوە بـــۆ کۆمەڵێک چەمـــک و پراکتیـــز و نزیکبوونـــەوە (approaches) هـــەوڵ درا، پەیوەندییـــەک لەنێوان ئیسلامیە کۆن و نوێکان بدۆزرێتەوە، تاوەکو بشـــێ لە ڕێـــی پەیوەندییەکانەوە ئەو ئارگیومێنتـــەی کـــە پێی وایە، ئیســـلامیزم دیاردەیەکی نوێیە و دەرئەنجامی پرۆسەگەلی تازەگەریی (modernism) و بەپیشەسازیکردن (industrialization) و بـــە ڕۆژئاواییکـــردن (westernization)ـە بخرێتەژێر پرســـیارەوە. لەئاکامی توێژینەوەکە، بەو ئەنجامە گەیشتین ئەگەر ئیســـلامیزم بە مانای بەسیاسیکردنی

ئیسلام بێت؛ هاوارێک بێت بۆ گەڕانەوە بۆ سەر بیروباوەڕ و پراکتیزەکانی سەلەف؛ باوەڕ و پێداگرتن بێت لەسەر خەسڵەتی گەردوونگەرایی (universalism) و سەراپاگیریی (comprehensive) ئیسلام؛ ئیستیعلاکردنی پەیامی ئیسلام لەسەر پەیامە ئاسمانی و دینییەکانی دیکەی جیهان بێت؛ باوەڕبێت بە یەکپارچەیی دین و دەوڵەت، ڕەتکردنەوەی لێک جیاکردنەوەی دین و سیاسەت بێت، ئەوە بە پشتبەستن بەو مانا و پێناسانەی لەسەرەوە بۆ ئیسلامیزم کرا، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئیسلامیزم لە مێژووی موسوڵماناندا دیاردەیەکی نوێ نییە. سەرەڕای ئەوەی کە پرۆسەکانی تازەگەری و پیشەسازگەری و بەڕۆژئاواییبوون و چەندان هۆکاری دیکە، ڕەنگە کاریگەریی خۆیان لەسەر سەرلەنوێ سەرهەڵدانەوەی ئیسلامیزم لە فۆرمێکی نوێدا هەبووبێت. کەچی ناکرێت ڕەگ و ڕیشەی ئیسلامیزم لە ناو پرۆسەی بەسیاسیکردنی مێژووییانەی ئیسلام پشتگوێ بخرێت و بە درێژکراوەی ئەو پرۆسە مێژووییە دانەنرێت.

بە هەمان شێوە، بیری توندڕەویی ئیسلامی (Islamic extremism) بە شێوەیەکی سەرەکی دەرئەنجامی هێرشی فەرهەنگیی (الهجمة الثقافية) و داگیرکاریی سەربازییە لەلایەن وڵاتانی ڕۆژئاوا لەلایەک و لە لایەکی دیکەوە وەڵامدەرەوەی چەوساندنەوەی بێبەزەییانەی موسوڵمانان و ئیسلامییەکانە لەلایەن دەسەڵاتدارە ناوخۆیی و دەرەکییەکانەوە.

توندڕەویی ئیسلامی ئاراستەیەکە لە ئاراستەکانی ئیسلامیزم و ناکرێت لێی جیا بکرێتەوە. بەپێی بەرخوردی ئیسلامییە کۆن و نوێکان لە بەرابەر داگیرکاریی دەرەکی و چەوساندنەوەی ناوخۆیی، بۆمان دەرکەوت کە توندڕەویی ئیسلامیش دیاردەیەکی نوێ نییە و مێژووی ئیسلام شاهیدی سەرهەڵدانی دەیان بزوتنەوە و کەسانی توندڕەوی وایە کە لەم سەردەمەشدا بەرچاو دەکەون.

دیاریکردن و دۆزینەوەی لێکچوون و پەیوەندیی فیکری لەنێوان ئیسلامییە کۆن و نوێکان ناکرێت ببێتە مایەی ئەوەی جیاوازییەکانی نێوانیان، بەتایبەتی لە شێوازی نزیک بوونەوە لە کێشەو پراکتیزەکانیان، کەمبایەخ وەرگیرێت. بارودۆخی مێژوویی و کەسیی ئەو قۆناغەی کە هەریەکێک لە بیریارە ئیسلامییەکان تێیدا ژیاوە، کاریگەرییەکی بەرچاوی لەسەر بەرخورد و نزیکبوونەوەی ئیسلامییەکان و ئەو بزوتنەوانەی ڕابەرایەتییان دەکردن یان دەکەن، هەبوو یان هەیە. ئیسلامییە کۆنەکان، بەگشتی بە بیانوی ڕێگە نەدان بە «فیتنە»، داوای ملکەچکردنی کوێرانەیان (total obedience) بۆ دەسەڵات دەکرد، کەچی ئیسلامیە نوێکان و بزوتنەوەکانیان لەبەرئەوەی بەگشتی لە دەرەوەی دەسەڵاتن، هەمیشە ملکەچ نەکردن، بە خەبات و تێکۆشان لە دژی زوڵم و زۆرداری لەقەڵەم دەدەن، نەک هۆکاری «فیتنە». ئاراستە دینی-سیاسییەکانی ئیسلامییە کۆنەکان، بەگشتی لە چوارچێوەی قوتابخانە مەزهەبییە دینییەکانەوە بووە. کەچی ئیسلامییە نوێکان بەگشتی لە قاڵبی بزووتنەوە و حزبی سیاسیی نوێدا خۆیان ڕێکخستووە و هاوتونەتە گۆڕەپانی سیاسەت کردن. دەبێت ئەوەش بگوترێت کە دیاری کردنی جیاوازییەکانی نێوانیان، تەوەرێکی سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە نەبوو، بۆیە پێشنیازکردنی توێژینەوەی زیاتر لەم بوارە بە پێویست و بەجێ دەزانرێت.

> ئەو بانگەشەیەی ئیسلامییەکان سەبارەت بە دابڕانی قۆناغی سەردەمی ئیسلام و قۆناغی پێش ئیسلام، کە بە جاهلییەت ناودەبرێت، بانگەشەیەکە هیچ بنەما و بەڵگەیەک نایسەلمێنێت و لە وەهمێک زیاتر هیچی دیکە نیە

رانانێک بۆ کتێبی بەسیاسی کردنی ئیسلام

ئەم کتێبە لە نووسینی دکتۆر شێرکۆ کرمانجە[۳]، لە ٢٠١٩ ناوەندی ئەندێشە بۆ جاری دووەم چاپ و بڵاوی کردۆتەوە. ئەو کتێبە هەوڵێکە بۆ سەلماندنی ئەوەی کە ئیسلام هەر لەسەرەتاوە ئایینێکی رووت بووە و ئامانجی، تیوەگلانی سیاسی نەبووە، بەڵام وەکوو هەموو بزووتنەوەیەکی ئایینی، سەرەتا چەند دەقێکی رووتی رەوحانی و خواپەرستیە و دواییش لەپرۆسەیەکی درێژخایەندا دادەمەزرێت (institutionalised)، بەو مانایەی فۆرمە ئایینییەکەی دەگۆردرێت بۆ فۆرمێکی سیاسی و شۆردەبێتەوە بۆ هەموو بوارەکانی دیکەی ژیان[۴]. کتێبەکە لەسەرەتاوە وەکو تێزێکی ئەکادیمی نوسراوە.

دیارە کە ئیسلامیزم وەکوو دیاردەیەک لەسەرەتای سەدەی بیستەوە، لەگەڵ دامەزراندنی ئیخوان موسلیمین، دەرکەوت و وردە وردە تەشەنەی کرد تا لەچەندین فۆرمی جیاوازدا خۆی خستە سەر شانۆی رووداوەکان. لێرەدا بۆ سەلماندنی ئەوەی داخۆ بزووتنەوە ئیسلامییەکان قووڵایی و شەرعییەتێکی دینییان هەیە یاخود دیاردەیەکی مۆدێرن و گرووپگەلێکی موسوڵمانن بە ئامرازەکانی مۆدێرن، دەیانەوێت بگەنە دەستەڵات؟ ئالێرەدا نووسەر هەوڵ دەدات بچێتە بنج و بناوانی دیاردە سیاسییەکان لەئیسلامدا، لەدووتوێی چەند تێزێکی هەمەلایەنەی زانا ئیسلامییەکان و ئەو گۆرانکارییانەی کە هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلامەوە بەسەر ئیسلامدا هاتوون، شرۆڤەی دیاردەی ئیسلامیزم بکات.

دیارە کە تێزەکەی نووسەری بەرێز پێچەوانەی تێگەیشتنی تەواوی ئیسلامییەکانی دونیایە. بەو مانایەی لە تێگەیشتنی ئیسلامییەکاندا، ئیسلام لەخودی خۆیدا دین و دەستەڵاتە و هەژموونی بەسەر هەموو کایە و پانتاییەکانی ژیاندا هەیە و هەر بۆئەوەش هاتووە. دکتۆر شێرکۆ، بەوردی باس لەو حەزە دەکات، بەوەی کە ژمارەیەک زانای موسوڵمان لەناو مێژووی ئیسلامیدا هەوڵی ئەوەیان داوە ئیسلام وەکوو دین و دەوڵەت تیۆریزە بکەن و رەهەندێکی سیاسیی قوڵ نەک هەر بدەن بە ئیسلام، بەڵکوو بۆ ئەوەی پێمان بڵێن هەر لەسەرەتاوە ئیسلام بەرنامەی رێکخستنی ژیانە و لەگەڵ دەستپێکی کۆچی موسوڵمانەکان بۆ مەدینە و پرۆسەی برایەتیی نێوان موسوڵمانەکانی مەککە و مەدینە[۵]، ئیدی بەردی بناغەی دەوڵەت لە ئیسلامدا رسکا و لەوێوە پێغەمبەر وەکو رێبەری ئەو دەوڵەتە دەسەڵاتی گرتە دەست. بەڵام نووسەر، رێک بە پێچەوانەی ئەو هەڵپەیە، پێمان دەڵێت؛ نەخێر لەو سەردەمەدا میکانیزمی بەرەوپێشچوونی ئیسلام وەها نەبووە، «وردبوونەوە لە ئایەتەکان ئەوە دەردەخەن کە مەبەست لە (یحکم) لە ئایەتی (ومن لم یحکم بما انزل الله) حوکم کردن بەسەریانەوە نیە، بەڵکوو حوکم کردنە لە نێوانیاندا» (کرمانج ٢٠١٩:٤٢)، بەتایبەتیش کە هەوڵ دەدات تەفسیری ئەو ئایەتە بە ئایەتێکی دیکە بکات کە دەڵێت: «فاحکم بینهم بما انزل الله»، ئیتر تۆ بە پێی ئەوەی خوا هەناردوویەتییە خوارەوە بەکاروباریان رابگە» (کرمانج ٢٠١٩:٤٢).

نووسەر هەوڵ دەدات ئەوە بسەلمێنێت کە کەوتنە ژێر کاریگەریی شارستانییەتی ئەو سەردەمەی ساسانییەکان رۆڵێکی سەرەکیی لە بیرکردنەوەی سیاسیی موسوڵمانەکاندا هەبووە و بەڵگەنامەی ئەردەشێری پادشای ساسانییەکانیش کراوە بە بنەمای هزری سیاسیی هەوادارانی بەسیاسی کردنی ئیسلام، چونکە پێیان وابووە لەو رێگایەوە نەبێت هەیبەت و شکۆی ئیسلام وەکو ئایینێکیش ناپارێزرێت. یەکێکیش لەو زانایانەی کە کارییان لەسەر ئەو لایەنە کردووە و کەوتۆتە

ژێــر کاریگەریی پادشــای ساســانی ئیبن موقەففەع بووە و بەدوای ئەویشــدا غەزالی و ئیبن تەیمییە و بەدوای ئەوانیشــدا ئیبن قەییمی قوتابییەکەی ئیبن تەیمییە. ئەمانە وەکو ئیسلامییە کۆنەکان چۆن هەنگاوییان هەڵێناوە، ئیســلامییە نوێیەکانیش پێیان لە جێ پێی ئەوان داناوەتەوە.

نووســەر، یەکە یەکەی ئەو چەمکانەی کــە لــەڕووی سیاســی و دەوڵەتدارییەوە گرنگــن، هاتــووە لەڕوانگەی ئیســلامییە کــۆن و نوێکانەوە، شــرۆڤەی کــردوون و بەراوردێکی وردی کــردووە لەنێوان قۆناغە جیاوازەکانی پرۆســەی پەرەســەندنی ئەو چەمکانــە، داخــۆ بنەمــای ئــەو چەمکانە لەکوێوە هاتوون، تێگەیشــتنی ئیســلامییە کۆنەکان چۆن بووە و چۆن هەوڵی جێبەجێ کردنیان دراوە، ئیســلامییە نوێکانیش لەچ جــۆرە چوارچێوەیەکــەوە جارێکی دی ئەو چەمکانەیــان بەرهەم هێناونەتەوە. نموونەی ئەو چەمکانەش؛ شــورا، خەلافەت، پەیمان (الحلــف)، زیممە (ذمة)، جیهــاد، ئەنفال و دین و دەوڵەت. لە تەک ئەو وردەکارییانەی لەســەر ئەو چەمکانەی کــردووە، کارێکی گرنگتــری کــردووە، ئەویــش بارودۆخــی سیاسی و ڕەوشی ژیانی ئەو سەردەمەی کە ئیســلامییە کۆنەکان تیایدا ژیاون، ڕۆڵێکی ســەرەکی و گرنگیان هەیە لە بیرکردنەوە و ئاراستەی زانا موسوڵمانەکانی ئەو سەردەم.

بــۆ نموونــە، دوای ئــەوەی باســی لە پێگەی شورا لە ئیســلامدا کردووە، هاتووە لە ڕەگوریشەی چەمکی شورای کۆڵیوەتەوە و لــە بەســام تیبییــەوە گواســتویەتیەوە و دەڵێــت: «تێڕامانێکــی ورد لە شــێواز و چۆنیەتیی خۆبەڕێوەبردنی خێڵە عەرەبەکانی نیمچەدورگــەی عەرەبــی، دروســت ئەوە دەردەخات کە بۆ پرس و ڕا وەرگرتن لەنێوان پیاوماقووڵانی خێڵە عەرەبەکانی پێش ئیسلام (شورا) نەریتێکی باو بووە، کە دواتر ئیسلام لەپــاڵ تەبەنیکردنی، پیرۆزیشــی کردووە» (تیبی:٢٠٠٢ب:٣٠،١٧٤). دوایی پرسیار دەکات داخۆ بۆ ئەو دابونەریتە لە عەرەبەکانی پێش ئیســلامەوە درێژکرانــەوە یــان گوێزرانەوە بۆ موســوڵمانەکان؟ ئینجا هاتووە بە قووڵی وابەســتەبوونی نەتــەوە جیاوازەکانــی بــە دابونەریتــی باب و باپیرانییانەوە، خســتۆتە ڕوو. لــەو نێوەندەشــدا باس لــە کولتوری ڕەنگــــدانــەوە (Reflective Culture)، پێچەوانــەی کولتــوری چــالاک (active Culture) دەکات و لــە دووتوێــی ئــەو باسانەشدا بەدرێژایی مێژووی ئەو بەسیاسی کردنە پەرەی پێ دەدرێت و بەپێی پێویستی و بزووتنەوەی ڕۆژانەی خەڵکی موسوڵمان و مەترسی و پێویستییەکان تەشەنەی کردووە و فۆرمی گرتووە.

ئەوەی کە زۆر گرنگە لەسەری بوەستین، هزر و هەناسە و ڕوانگەکانی ئیسلامی سیاسی لەسەر بنەمای ئەو ڕەهەندە مێژووییانەی کە نووسەر بەجوانی شرۆڤەی کردوون، هەمیش لەچوارچێوەی گەشــەی مێژوویی ئیسلامی سیاسی لە سەدەی بیستەمدا، پێمان دەڵێن؛ مۆرک و سروشــتێکی ڕووتــی عەرەبیانەیە و لەگەڵ بەزینی عەرەبەکانیش لە شــەڕی ١٩٦٧ی ئیســرائیل، ئیــدی جیاوازییەکانی نێــوان ئیســلامیزم و ناســیۆنالیزمی عەرەبــی بەتەواوەتی کاڵ بوونــەوە. ئەقڵی ئیسلامییەکان هێندە ســادە و ناهەش بوو، زۆر بە ئاســانی کەوتنە داوی وتاری سەددام حوسێن و ســەرکردەیەکی ئیسلامیی وەکو فەتحی شیقاقی بەسەددامی دەگوت: خۆت وەکــو خەلیفــەی موســوڵمانان ڕابگەیەنە، بۆ ئەوەی شــەڕی هەموو ئەوانە بکەین کە موبایەعەت ناکــەن[٦]. بۆیە ئەو وتارەش کە ئیســلامیزم بەرهەمی دێنێــت، زادەی ئەو توراس[٧]ــەیــە کە ڕەهەندەکانی دەگەڕێنەوە بۆ قولاییی مێژوو. یەکێک لە خەسڵەتەکانی دیکەی ئیســلامیزم، کە لە ماوەی ڕابردوودا

دووپاتیان کردۆتەوە، لەگەڵ ئەوەی کە زۆر جەخت لەسەر ئیسلام وەکو دین و دەوڵەت دەکەنەوە، بەلام کە دەستەلات دەگرنە دەست، دەوڵەت لە کۆمەڵێک ئەخلاقییاتدا کورت دەکەنەوە، بەو مانایەی عەیب لەوەدا نیە کە ئیسلام بە سیاسی کراوە، بەڵکوو لەوەدایە کە سیاسەت وەکو پەیژە بۆ ناسیاسەت بەکار دێنن.

یەکێک لەو ڕەخنانەی کە لەو کتێبەدا بەدیم کرد، ڕوانگە نۆرماتیقیەکەی نووسەرە، کە دەیتوانی زۆر بە ئاسانی ئەو لایەنەی بشارێتەوە بۆ ئەوەی لایەنداریی پێوە دیارنەبێت. ئەو هەر لەسەرەتاوە ئاراستەی هەوڵ و تواناکانی خۆی بۆ خوێنەر ئاشکرا دەکات و دەیەوێت پێمان بڵێت کە ئیسلام دینێکی ڕووتە و هیچ پەیوەندیی بە سیاسەتەوە نیە، بەڵکوو لەچوارچێوەی مێژوودا بەسیاسی کراوە. ئەم ئاراستەیەش بە ئاسانی دەکرا بەجۆرێکی دیکە بێت، لەلایەک ناوی کتێبەکە لە سروشتی پرسیارێکدا بوایە، لە لایەکی دیکەوە، دەیتوانی لەچوارچێوەی سروشتێکی بەراوردکاریانەدا لەنێوان هەردوو ڕا و بۆچووندا، ئەرگۆمێنتەکانی خۆی دووپات بکاتەوە، هەرچەندە جاربەجار ئەوەشی کردووە، بەڵام بەو ئاستەی جەختکردنەوە نیە لەسەر بەسیاسی کردنی ئیسلام. جگە لەوەش، دەکرێت ئەو لایەنەش بە پۆزەتیڤ بۆ نووسەر بنوسرێت چونکە هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ خوێنەر بەڕاشکاوی چۆتە ناو بابەتەکەوە.

وێرای ئەوەش ئەو ڕوانگە نۆرماتیقییەی نووسەر هەرگیز لەلایەنی زانستی ئەو کتێبە کەم ناکاتەوە، چونکە بەشێوەیەکی ئەکادیمیانە مێژووی هەڵکۆڵیوە و لە پێناو گەیشتن بە ڕاستیی ئەوەی داخۆ ئیسلام بەسیاسی کراوە یان نا، شرۆڤەی کردووە. دەکرێت لایەنەکەی دیکەشی لە شرۆڤەکردنێکی دیکەدا لەبەریەکدی هەڵبوەشێندرێت و لەوە تێبگەین کە ئیسلام بەبێ سیاسەت دونیایەکی ئارام بەشوێنکەوتووانی دەبەخشێت، بەڵام لەناو سیاسەتدا بێجگە لە بازاڕێکی کڕین و فرۆشتن و هەراجکردن شتێکی دیکە نیە.

پەراوێز

[١]. مامۆستا لەبەشی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی زانکۆی شاریقە لە ئیمارات.

[٢]. مامۆستا لەبەشی کۆمەڵناسیی زانکۆی سۆران، توێژەری میوان لە زانکۆی کۆڤێنتری، بەریتانیا

[٣]. کرمانج ش. (٢٠١٩). بەسیاسی کردنی ئیسلام. ناوەندی ڕۆشنبیری وهونەری ئەندێشە. سلێمانی

[٤]. هەموو ئایینەکان بە قۆناغی دامەراندندا تێپەڕ دەبن، بەمانای ئەوەی ئایین لەسەرەتادا چەند دەقێکی سادە و ئاسایین، بەڵام دوایی شوێنکەوتوانی ئەو ئایینانە، گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی لە بونیادی ئەو دەقانەدا دروست دەکەن لەسەر دوو ئاست: ئاستی یەکەم: تەفسیرکردن و شرۆڤەکردن بەجۆرێک کە دەقە ئەسڵییەکان بیر دەچنەوە و بەدەیان ڕێچکە و مەزهەب لەو بارەیەوە دروست دەبن. ئاستی دووەم: دروست کردنی بەدامەزراوەیی کردن و کردنی بە سەرچاوەیەک بۆ ژیان، وەکو ئەوەی ئەمرۆ لەزۆربەی ئایینەکان بەهەزاران کەس وەکوو پیاوی ئاینی تەنها لەبەر ئەوەی خواپەرستی دەکەن و لە پەرستگاکان نوێژ بۆ خەڵک دەکەن و بۆئەوەش مووچە لەدەوڵەت وەردەگرن و بوون بە بارگرانی بۆ کۆمەڵگا، لەکاتێکدا لەسەرەتادا شتێکی لەو جۆرە نەبووە.

[٥]. سەبارەت بە دەستوری مەدینە، نووسەر ژمارەیەک ئەرگومێنتی ورد دەخاتە بەردەست کە گومان دەخاتە سەر بوونی دۆکومێنتێک بەناوی دەستور، وەکو ئەوەی ئیسلامییەکان بانگەشەی بۆ دەکەن. ئەگەر شتێکیش لەو بارەیەوە هەبووبێت، ئەوە تەنها زارەکی بووە و نەنوسراوەتەوە. ئەوەش وەکوو جەختی لەسەر دەکاتەوە کە ڕاستی و ڕەسەنێتیی دەقی بڕگەکانی ئەو پەیمانە دەخاتە ژێر پرسیار و گومانەوە، چونکە زارەوزار گوازراونەتەوە و ئەگەری دەستکاری و گۆڕانکاریی تێدا یەکجار زۆرە. هەر بۆیە زۆر بە دەگمەن دوو دەقی وەک یەکی پەیمانەکە دەست دەکەون. ئینجا نووسەر ئەوەش دەوروژێنێت داخۆ بۆچی وەها پەیمانێک لەچوونە ناو مەدینە دەنوسرێت کە قۆناغێکی سەرەتاییە، بەڵام لەقۆناغی پاش ڕزگارکردنی مەککە شتێکی وەها ڕووندادات و مێژوونوسان باس لە شتێکی هاوتای پەیمانی مەدینە ناکەن؟

جگە لەوەش ئەو پەیمانە ئەگەر هەشبووبێت، کە ئیسلامییەکان پێی دەڵێن دەستور، یەکەم پەیمان نیە لەمێژوودا، بەڵکو زۆر دۆکومێنتی سیاسی لەپێش ئەو مێژووەدا هەبوون. http://bit.ly/2RByGsB

[٦]. «أعلن نفسک خلیفة للمسلمین، حتی نقاتل من لا یبایعک».

[٧]. «توراس (heritage) کە لەکوردیدا دەبێتە (کەلەپور)، مانای میراتیش دەداتم بەڵام وشە کوردییەکە هێشتا نەبووە بە چەمکێکی زانستی و خەڵک تەنها بە مۆزیک و بەرەی کوردی تێدەگات.